

Verslag van de kennisbijeenkomst Cultuurhistorie, Archeologie en Waterbeheer, op dinsdag 24 november in Amersfoort

Erfgoed meenemen in het waterbeheer: van last naar lust

De geschiedenis van Nederland is onlosmakelijk verbonden met het water. Waterbeheerders zouden daar bij het uitvoeren van hun werk (zoals baggeren en beekherstel) meer rekening mee moeten houden. Anders kan er waardevol erfgoed verloren gaan. Maar hoe doe je dat als waterbeheerder? En wat levert het op? Tijdens een speciale dag over cultuurhistorie, archeologie en waterbeheer kwamen er tal van inspirerende antwoorden op die vragen.

De dag was georganiseerd door Unie van Waterschappen, SIKB, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA). Susan Lammers van RCE en Joost Buntsma van STOWA (foto) ondertekenden deze dag een samenwerkingsovereenkomst die ervoor moet gaan zorgen dat erfgoed beter wordt meegenomen in beekherstelprojecten.

Door: Bert-Jan van Weeren

Walter de Koning van het SIKB, die het ochtendgedeelte van de bijeenkomst voorzat, kwam aan het begin van de dag met een opwekkende boodschap. Volgens hem gebeurt er al het nodige op het snijvlak van erfgoed en water. Er wordt her en der kennis, ervaringen en inspiratie opgedaan hoe je die twee met elkaar kunt verbinden. Maar daarvoor moeten we elkaar wel vaker tegenkomen, zoals tijdens een dag als deze, aldus De Koning.

Draagvlak

Volgens Leonard de Wit van de RCE levert het waterbeheer Nederland enorm veel materiële en immateriële resten op uit onze geschiedenis. Het is dus logisch dat de rijksdienst daarover in gesprek wil met waterbeheerders. Die kunnen er volgens hem hun voordeel mee doen, want er is altijd veel draagvlak voor projecten waarin archeologie en cultuurhistorie een rol spelen. De boodschap was duidelijk: het lijkt misschien vervelend rekening te moeten houden met erfgoed, maar het is ook een prachtig vehikel waar je als waterschap je voordeel mee kan doen in allerlei gebiedsprojecten. Dat beaamde Roelof Bleker, dijkgraaf van Waterschap Rivierenland (foto). Volgens hem worden zaken als natuur, landschap en

cultuurhistorie bij dijkversterkingsprojecten nu vaak als projectrisico beschouwd, een voorwaarde die je moet afvinken. Hij draait het graag om, en maakt van voorwaarden kansen die je kunt benutten. Daarvoor zijn ze bij het waterschap gestart met een speciale Dijk-Inspiratietafel waarin alle mogelijke

aspecten van de dijk en het achterliggende land aan bod komen, ter voorbereiding van dijkversterkingsprojecten.

Kinderdijk

Als je Nederland wilt begrijpen, moet je het wel over het water hebben, aldus Eric Luiten, de Rijksadviseur voor Landschap & Water (foto). Want onze fysieke geschiedenis hangt direct samen met de interventies die wij hebben gepleegd in het watersysteem. Daar kun je volgens hem gewoon niet aan voorbij gaan. De vraag is vervolgens hoe je om moet gaan met dat

natte erfgoed. Om de aanwezige op weg te helpen met het beantwoorden van die vraag, schetste Luiten drie benaderingen van erfgoedbeheer. De eerste, de sectorbenadering, is volgens hem te kenschetsen als ‘bescherming door ruimtelijke uitsluiting’, ofwel: niet aankomen, maar alles keurig in tact laten en conserveren. Denk aan de molens van Kinderdijk.

Tegenover deze klassieke benadering staan twee meer recentere benaderingen: de factor- en de vectorbenadering. Bij de factorbenadering wordt erfgoed volgens Luiten onderdeel van de ruimtelijke kwaliteit van een object. Als er een nieuwe bestemming aan wordt gegeven, klinkt het oude daarin ook door. Voorbeelden daarvan zijn de forten van de Hollandse Waterlinie. Erfgoed in de vectorbenadering ten slotte is een gegeven dat materieel dan wel immaterieel volledig wordt geïntegreerd in de voorgestelde ruimtelijke ontwikkeling. Je voegt volgens Luiten ‘een heel nieuw hoofdstuk toe aan wat er was en nu is’.

Schokland

Na Luiten was het de beurt aan Guido Mauro (van RCE en Erik Deiman van Waterschap Zuiderzeeland, die meer vertelden over de geschiedenis van, en het waterbeheer op Schokland. Schokland is een voormalig eiland in de Zuiderzee, waar al 12 duizend jaar geleden mensen woonden. Het eiland wordt in 1859 in opdracht van de regering ontruimd vanwege het voortdurende gevaar van overstromingen. De ca. 600 eilanders moeten verhuizen naar de vaste wal. Schokland zelf blijft bestaan, maar wordt in 1942, met de inpoldering van de Noordoostpolder, een eiland op het droge. Zo ontstaat een unieke plek die in 1995 op de Werelderfgoedlijst van UNESCO is geplaatst. Het eiland bevat een rijk archeologisch bodemarchief, uiteenlopend van oude scheepswrakken tot plavuizen vloeren en benen voorwerpen. Dat archief wordt bedreigd door bodembewerking en te diepe ontwatering. Grondwater is in veel gevallen een belangrijke conservator. Probeer als waterschap dan maar eens een goed peilbesluit te nemen. Zeker als er ook nog volop wordt geboerd op het oude eiland. Uiteindelijk is er 140 hectare land uit productie genomen ten behoeve van een hydrologische zone met natte natuur. Volgens Deiman ervoer het waterschap archeologie aanvankelijk eerder als last, dan als lust om mee te nemen bij belangenafweging. Maar het heeft het waterschap en andere betrokken partijen uiteindelijk ook veel opgeleverd.

Poep en palen

“Nederland is gebouwd op poep en palen,” stelde Peter de Boer van de Omgevingsdienst regio Utrecht nuchter vast, in een reactie op de presentatie van Deiman. “Als het grondwaterpeil te laag is, lost het allemaal op en ben je het voorgoed kwijt.” De Boer wil dat overheden niet alleen vanuit

zorgplicht, maar ook vanuit verantwoordelijkheidsgevoel samen optrekken als het gaat om peilbesluiten, grondwateronttrekkingen en (tijdelijke) peilverlagingen, juist omdat dit enorme gevolgen kan hebben voor alle bodemschatten. En als in bestemmingsplannen staat dat er een vergunning moet zijn voor het verhogen of verlagen van het grondwaterpeil, moet dit dus geen dode letter zijn, maar iets om vanuit een gedeeld verantwoordelijkheidsgevoel op toe te zien, aldus De Boer.

Hierna presenteerde Guido Ritskes de nieuwe website waterbeheererfgoed.nl, vol met informatie en achtergronden over archeologie en waterbeheer. Volgens Ritskes een mooi instrument om de wereld van het water en die van het erfgoed met elkaar te verbinden. Hij maakte de aanwezigen in het bijzonder attent op de 'Ik ben bezig met' functie op de website waarin in een paar eenvoudige stappen wordt aangegeven hoe waterbeheerders archeologie, cultuurhistorie en aardkundige waarden kunnen borgen in projecten.

Baggeren

Fred de Haan (foto) van Waternet ging na de pauze dieper in op onderhoudsbaggeren in de Amsterdamse grachten. Hiervoor is meestal geen vergunning nodig, omdat er in principe geen oude waterbodemplagen worden verstoord. Alleen nieuw gevormde bagger wordt verwijderd. Desondanks wordt er regelmatig wat naar boven gehaald, juist omdat het voor een baggermachinist lastig te bepalen is waar het nieuw gevormde slib ophoudt en de bestaande bodem begint, aldus De Haan. Volgens hem zijn er op dit

moment ook geen duidelijke instructies hoe baggeraars bodemvondsten kunnen herkennen (bijvoorbeeld oud hout) en hoe ze daar vervolgens mee om moeten gaan. Hierdoor gaat archeologie verloren. Gelukkig werkt Waternet aan oplossingen, zoals een baggercomputer die de grijperarm van baggerboten aanstuurt. Hierdoor kan veel nauwkeuriger worden gebaggerd en vindt er minder bodemverstoring plaats. Waternet heeft ook een proef met sonar gedaan, om objecten makkelijker op te sporen en gericht te verwijderen. Verder is men bezig met een vondstprotocol en gaan baggermachinisten op cursus om waardevolle bodemvondsten sneller en beter te herkennen.

Trekschuit

Jørgen Veerkamp van de Archeologische afdeling van de gemeente Amsterdam vertelde in aansluiting op de presentatie van Fred de Haan dat Gemeente Amsterdam een speciale verwachtingskaart voor de stedelijke waterbodem heeft gemaakt, door het 'stapelen' van oude stadskaarten. Hij toonde daarna met enkele voorbeelden de relevantie van zo'n kaart aan. Waar mensen ooit op de trekschuit stonden te wachten, vindt je oude pijpenkopjes; waar ooit een pottenbakkerij stond, vindt je in de belendende gracht een schat aan potscherven, etc. Mocht de gemeente verwachten dat bij baggerwerkzaamheden of kadeverbeteringen veel bodemvondsten worden gedaan, dan voeren ze samen met Waternet inventariserende veldonderzoeken uit, voorafgaand aan het werk. In een reactie op deze duopresentatie gaf Marie-Catherine Houkes van de RCE een toelichting op het archeologisch onderzoek in waterbodems en de stand van zaken in kennis, beleid en bestemmingsplan. Daarna legde zij de zaal de vraag voor wat beter werkt: naar analogie van saneringsbaggeren ook bij verlaging van onderhoudsdieptes een onderzoeksplicht of vooral meer samenwerking zoals in Amsterdam?

Tungelroyse beek

Twan van Dijk (foto) van waterschap Peel en Maasvallei en Jan Roymans van RAAP archeologisch adviesbureau vertelden de aanwezigen over de manier waarop het waterschap archeologie heeft meegenomen bij de sanering en herinrichting van de Tungelroyse Beek. In totaal werd zo'n 35 kilometer op de schop genomen. In het begin voelde deze uit het Verdrag van Valletta voorkomende verplichting als een moetje, gaf Van Dijk ruiterslijk toe: "Het voelde alsof wij moesten betalen om andermans honger naar archeologie te stillen."

Maar het waterschap heeft met behulp van RAAP de archeologie en cultuurhistorie uiteindelijk als belangrijke drager, inspiratiebron en 'draagvlakvergroter' gebruikt voor het herstel. Een voorgenomen hermeandering werd verlegd om een archeologische vindplaats van edelhertskeletten niet te verstoren. Er werd met enthousiaste hulp van omwonenden een oude Romeinse brug gereconstrueerd. Ook werd een oude vluchtschans in de beek, waar Middeleeuwen hun toevlucht in zochten bij onraad, in ere hersteld.

Vindplaatsen

Volgens Arne Haytsma en Eelco Rensink van RCE, die reflecteerden op deze casus, is de herinrichting van de Tungelroyse Beek een mooi voorbeeld van de manier waarop waterbeheer en archeologie elkaar hebben weten te vinden. Beekdalen kennen volgens hen een grote verscheidenheid aan vindplaatsen, van de oudheid tot aan de Middeleeuwen en later. Het zijn prachtige plekken aan de hand waarvan je regionale bewoningsgeschiedenis kunt reconstrueren. Volgens beiden heeft men bij dankzij het archeologisch onderzoek bij de Tungelroyse beek veel geleerd over te hanteren methoden en technieken. Ook laat de casus zien dat het publieke aspect van groot belang is bij zo'n project. Archeologie en cultuurhistorie zijn uitstekende drivers om mensen mee te krijgen. Eelco Rensink had in zijn algemeenheid nog wel de indruk dat 'we met twee gescheiden sectoren te maken hebben, ieder met zijn eigen wetten, regels, gewoonten en gebruiken.' Hij pleitte ervoor die werelden al direct vanaf het eerste begin in een project bij elkaar te brengen.

De rest van deze dag stond specifiek in het teken van cultuurhistorie, archeologie en beekherstel. Niet toevallig, want de Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hadden die ochtend een samenwerkingsovereenkomst gesloten om bij beekherstelprojecten meer rekening te houden met archeologie, aardkundige waarden en cultuurhistorie. In dat licht zal er onder meer een handboek verschijnen met concrete handvatten voor waterbeheerders hoe je dat kunt gaan doen, vertelde Bas van der Wal van STOWA, die optrad als middagvoorzitter van de dag. Van der Wal hamerde op gezamenlijkheid en op het feit dat waterbeheerders en archeologen oog moeten hebben voor elkaars taken en verantwoordelijkheden.

Watermolenlandschappen

Aansluitend vertelden vier sprekers meer over hun ervaringen op het snijvlak van erfgoed en beekherstel. De eerste was Luc Jehee van Provincie Overijssel. Hij bepleitte het gebruik van historische data ten behoeve van historische schematisatie van beekdalen, zoals dat onder meer is gebeurd bij de Schipbeek. Dat kan waardevolle informatie opleveren voor succesvol beekherstel.

Hans de Mars (foto) van RHDHV hield daarna een warm pleidooi voor de herwaardering van watermolenlandschappen. Watermolens worden bij beekherstel nu volgens hem te vaak gezien als obstakels voor optrekkende vissen. Maar diezelfde vissen trokken volgens hem honderd jaar geleden al vrolijk op, ondanks alle belemmeringen. En het ging om veel watermolens. In het stroomgebied van de Maas stonden er ooit maar liefst 450, waarvan een dikke vijftig in Nederland, aldus De Mars. De rol die watermolens speelden en soms nog spelen in de vorming van het landschap is volgens De Mars volkomen vergeten. Zij zorgden voor stuwing en daarmee voorkwamen ze verdroging bovenstrooms. Het leidde volgens hem tot geweldige natte natuur. En als de molens stil stonden, konden de vissen makkelijk optrekken. Watermolens zijn in zijn ogen dan ook geen objecten, maar landschapssystemen waarin natuur en erfgoed prachtig zijn versmolten. En watermolens zijn natuurlijk een prachtig 'focal point' voor draagvlak en beleving, aldus De Mars.

Deurzerdiep

Jori Wolf van Staatsbosbeheer en Harriët Bosman van Waterschap Hunze en Aa's vertelden tot slot wat meer over de manier waarop met erfgoed is omgegaan bij de hermeandering van het Deurzerdiep. Ze gebruikten daarvoor onder meer een kaart uit de jaren '60 waarop de voorgenomen normalisatie was ingetekend. Ze namen deze oude meanders als uitgangspunt bij het beekherstel, om de kans op bodemverstoring zo klein mogelijk te houden. Ze hadden ook nog enkele belangrijke adviezen aan de zaal: ga uit van een integrale benadering, werk van groot naar klein, en kijk vanuit het totale landschap. Ook gaven ze aan dat erfgoed en cultuurhistorie een mooi verbindend element was geweest in het proces met de omwonenden. En dat hun verhalen je ook op weg kunnen helpen bij het meenemen van erfgoed bij beekherstel.

Na deze presentatie volgde een discussie met de zaal, onder leiding van Pui Mee Chan van STOWA. Zij constateerde dat, ondanks alle mooie verhalen, archeologie en cultuurhistorie nog niet echt verankerd zijn in de structuur van het waterschap. Het is vooral liefdewerk en liefhebberij van individuen. Dat beeld werd bevestigd door enkele aanwezigen in de zaal, die aangaven dat hun waterschap erfgoed nu vooral als een bijkomend probleem ervaart, naast de grote opgaven die men op het gebied van klimaat, wateroverlast en waterkwaliteit heeft. Men ervaart het nog vooral als een last. Dat is volgens Bas van der Wal precies de reden dat STOWA en RCE dat belang nu structureel proberen binnen te brengen bij de waterschappen, onder meer via een het al eerder gememoreerde boek over archeologie, cultuurhistorie en beekherstel. Een deelnemer gaf aan dat hij in dat licht vooral behoefte had aan concrete handvatten hoe in specifieke gevallen om te gaan met erfgoed.

Her en der in de zaal was enig gemopper te horen over het feit dat sinds de KRW ecologie in veel gevallen leidend lijkt te zijn bij beekherstelprojecten. Een deelnemers sprak zelfs over 'een ongelijke strijd'. Op dit punt memoreerde Bas van der Wal dat de KRW de eerste richtlijn is die nadrukkelijk voorziet in een belangenafweging. In dit geval tussen ecologie enerzijds en andere maatschappelijk belangen aan de andere kant. Scheepvaart. Recreatie. Maar bijvoorbeeld ook erfgoed. Een deelnemer waarschuwde ervoor om deze opgave niet sectoraal aan te vliegen, dus niet de strijd aan te gaan, maar samen optrekken. En waarom ook niet?! Want als er één ding overduidelijk naar voren kwam deze dag, was het dat erfgoed een prachtige instrument is voor het vergroten van het draagvlak voor projecten, dat het inspireert en veel energie kan geven aan projecten. Natuur en erfgoed liggen in Nederland bovendien vaak veel dichterbij elkaar dan je op het eerste gezicht zou denken, zoals de watermolenlandschappen overduidelijk aantoonde.